

Mikhaila, 2006 – Mikhaila N. & Malcolm-Davies J. *The Tudor Tailor. Reconstructing 16th-century dress*. London: Batsford, 2006. 160 p. [in English].

Möbius, 1986 – Möbius H. *Kobieta baroku*. Warszawa, 1986. 211 p. [in Polish].

DOI: 10.31499/2519-2035.12.2025.325578

УДК 94(477)«1914/1918»:271.2:2-468]:930.1:070(477-25)](045)

Віталій ТАЦІЄНКО,

orcid.org/0000-0003-3372-9765

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
tatsiyenko1990@ukr.net*

Наталія ТАЦІЄНКО,

orcid.org/0000-0002-7872-9008

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Україна, Умань)
tatsiyenko_natalia@ukr.net*

УЧАСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ОРГАНІЗАЦІЇ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ «КИЇВСЬКИХ ЄПАРХІАЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ»)

У статті на основі систематизації матеріалів часопису «Київські єпархіяльні відомості» показано участь православного духовенства в організації медичної допомоги під час Першої світової війни. Вже на початку війни в монастирях створювалися шпиталі, безкоштовно надавалися приміщення на військові потреби та для розміщення тисяч одужуючих воїнів. У вересні 1914 р. почав роботу шпиталь, відкритий на кошти духовенства і церков Київської єпархії. Крім цього клірики організовували збори коштів, виділяли на лікування воїнів частину власних прибутків. Вже за перший рік війни Православна церква показала вагомі результати благодійницької діяльності. Послушниці і монахині доглядали за солдатами, стаючи медсестрами чи санітарками. Духовенство залучалося до задоволення духовних потреб військових, які знаходилися на лікуванні, ставало їх моральною підтримкою.

Ключові слова: *Православна церква, духовенство, «Київські єпархіяльні відомості», Київська єпархія, Перша світова війна, шпиталі, лазарети.*

Vitalii TATSIENKO

orcid.org/0000-0003-3372-9765

PhD (History),

*Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
tatsiyenko1990@ukr.net*

Natalia TATSIENKO

orcid.org/0000-0002-7872-9008

PhD (History),

*Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
(Ukraine, Uman)
tatsiyenko_natalia@ukr.net*

THE PARTICIPATION OF THE ORTHODOX CHURCH IN THE ORGANIZATION OF MEDICAL CARE DURING THE FIRST WORLD WAR (BASED ON THE MATERIALS OF THE «KYIV DIOCESAN NEWS»)

The First World War, which involved 3/4 of the world's population, had catastrophic consequences raising a number of complex social and humanitarian issues. At the beginning of the war, there was an urgent need to organize medical care for the frontline soldiers, support the affected civilian population and provide the troops with food, medicine, etc. The Orthodox church did not stand aside from one of the largest military conflicts taking an active public position. The study of the experience of charitable activities of the Orthodox clergy in times of war will allow us to trace common parallels in the development of society in periods of large-scale challenges. A main idea of the article is an attempt to show one of the aspects of charitable activities of the Orthodox church during the Great War such as the creation and provision of medical institutions for wounded soldiers.

The aim of the article is to systematize the materials of the «Kyiv Diocesan News», the official publication of the Kyiv diocese of the Russian Orthodox Church, which made it possible to show the participation of the Orthodox clergy in the organization of medical care during the First World War.

Already at the beginning of the war, hospitals were set up in Kyiv monasteries, including a large medical institution with 120 beds in the Kyiv-Pechersk Lavra. In addition, the monasteries provided free premises for military needs and to accommodate thousands of recovering soldiers. In September 1914, the hospital began operating at the expense of the clergy and churches of the Kyiv diocese. During the two years of its existence, 2074 people received medical services here. In addition, the clergy organized fundraising and allocated a part of their own income for the treatment of soldiers. During the first year of the war, the Orthodox church showed significant results of charitable activities. The Kyiv diocese maintained nine hospitals with 448 beds at its own expense, which had brought it significant profit before the war, and provided free accommodation for more than 8,000 people. Four hospitals for 250 people were run by monasteries in Kyiv. The total donations for the first year of the war (including goods) from the Kyiv diocese were estimated at 403585 rubles and 45 kopecks. The largest part – 187604 rubles 19 kopecks – was allocated to hospitals.

The ascetic work of novices and nuns, who took an active part in medical work, is worth noting. They took care of soldiers becoming nurses or orderlies and sewed underwear.

The clergy were involved in meeting the spiritual needs of the soldiers undergoing treatment and became their moral support. Clergymen visited the wounded in hospitals blessing the soldiers, gave them consecrated crosses and religious literature.

Key words: *Orthodox church, clergy, «Kyiv Diocesan News», Kyiv diocese, the First World War, hospitals, infirmaries.*

Постановка проблеми. Перша світова війна порушила низку складних соціально-гуманітарних питань, які лягали на плечі суспільства. З подібними випробуваннями зіткнулася й сьогодні Українська держава, яка об'єднуючись в умовах воєнного лихоліття, створила феномен масового волонтерського руху, який засвідчує громадянську зрілість і патріотизм українського суспільства. Вивчення досвіду добротності в періоди воєнних лихоліть дозволяє простежити спільні паралелі розвитку суспільства під час масштабних викликів.

Велика війна 1914–1918 рр., в яку було втягнуто 38 держав із населенням 1,5 млрд осіб ($\frac{3}{4}$ населення земної кулі) мала катастрофічні наслідки: мобілізовано 65 млн солдатів, з яких 10 млн загинуло і близько 20 млн поранено. Значна кількість жертв була й серед цивільного населення. На початку війни виникла нагальна потреба в організації медичної допомоги фронтовикам, підтримці постраждалого цивільного населення, забезпеченні війська продуктами, ліками тощо. Православна церква не стояла осторонь одного з наймасштабніших воєнних конфліктів, зайнявши активну суспільну позицію. Одним з першочергових завдань, яке ставило перед собою духовенство було створення лікувальних установ та їх забезпечення.

Аналіз сучасних досліджень з теми. В сучасній вітчизняній історіографії актуальним залишається висвітлення різних аспектів благодійницької діяльності Православної церкви на українських землях в роки Першої світової війни. В працях Г. Степаненко висвітлюються основні напрями доброчинності Православної церкви в Україні в роки війни, зокрема й створення лікувальних установ (Степаненко, 2004; Степаненко, 2014). У статті А. Кравця розглянуті особливості розвитку «сестринського руху», який активізувався під час Першої світової війни, а також діяльність Товариства Червоного Хреста (Кравець, 2017). Регіональний аспект благодійності православного духовенства у воєнні роки висвітлили Ю. Берестень та В. Мороз. Істориками досліджено доброчинну діяльність православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни (Берестень, Мороз, 2019)

Джерельною базою статті є матеріали «Київських єпархіальних відомостей» – офіційного друкованого органу Київської єпархії Російської православної церкви. Часопис складався з двох частин – офіційної, де друкувалися урядові постанови, розпорядження Св. Синоду, керівництва єпархії та неофіційної, у якій містилися матеріали щодо тогочасного духовного, культурно-освітнього та громадського життя, статті релігійного, історичного, краєзнавчого змісту. З початком Першої світової війни окреме місце на сторінках «Київських єпархіальних відомостей» займали матеріали щодо благодійницької діяльності церкви. Результати доброчинних акцій, ініційованих церквою, друкувалися з метою показати учасникам користь їхніх малих внесків у велику справу, а з іншого боку – продемонструвати владі й представникам упереджено налаштованої інтелектуальної еліти утримання церквою вагомих позицій у суспільному житті (Степаненко, 2014: 566).

Мета статті полягає в тому, щоб на основі матеріалів часопису «Київські єпархіальні відомості» висвітлити участь Православної церкви в організації медичної допомоги під час Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Масштаби бойових дій та гуманітарної катастрофи вимагали вирішення питання організації медичної допомоги постраждалим військовим у тилкових районах імперії. Одним із ключових завдань системи церковної доброчинності, яку очолював Св. Синод, стало облаштування лікувальних установ для поранених військових. Розпорядженням від 12 серпня 1914 р. Св. Синод закликав монастирі та церкви до збору пожертв на лікування поранених, хворих воїнів та допомогу сім'ям мобілізованих. Монастирі та всі заклади духовного відомства мали підготувати вільні приміщення для шпиталів та забезпечити їх всім необхідним, а також підготувати здібних та «благонадійних» осіб для догляду за військовими. Також вимагалось подати звіт до Св. Синоду про виконану роботу, а в подальшому такі звіти мали стати щомісячними (Определения, 1914а: 566-567).

Благодійницька діяльність монастирів єпархії здебільшого спрямовувалася на утримання лазаретів та догляд за військовими, який здійснювали черниці та послушниці в якості сестер милосердя, а також пошиття білизни, надання духовної втіхи. Вже на початку війни в київських монастирях створювалися шпиталі. Найбільшою була допомога від Києво-

Печерської лаври. На початку воєнного лихоліття у лаврі було облаштовано лазарет на 100 ліжок з повним утриманням (згодом розширено до 120 місць). Другий корпус місткістю до 700 осіб був відведений для одужуючих, третій – під телеграфний парк і майстерню, де могло знаходитися до 900 осіб, четвертий корпус був відданий під військові потреби – до 1000 осіб. Ці приміщення надавалися безкоштовно. Загалом на початку війни пожертви Києво-Печерської лаври оцінювалися у 100 тис. руб. (Участие киевского, 1914: 879).

На сторінках «Київських єпархіальних відомостей» за 2 серпня 1915 р. зазначалося, що крім значних жертв на початку війни та утримання лазарету Києво-Печерська лавра відраховувала ще 2% із братських кухликових зборів і жалювання насельників, проводила збори коштів в церквах. Також в приміщеннях лаври, які до війни давали прибуток, а на воєнні потреби відводилися безкоштовно, перебувало до 2 тис. поранених воїнів. Ще в одній з будівель монастирського комплексу перебувало близько 900 військових, які одужували. Окрім цього, хворі і поранені солдати займали половину приміщення лаврської лікарні, де постійно перебувало до 40 осіб. Лавра не могла повністю за свій кошт утримувати всіх військових, які перебували на її території, натомість не отримуючи прибутків з приміщень, як до війни, опалювала, освітлювала їх, забезпечувала водою. Поранені отримували книги, брошури релігійного змісту, іконки, на що щомісячно витрачалося кілька сотень рублів. Лавра здійснювала поховання багатьох померлих за свій рахунок (поховання одного воїна вартувало не менше 10 руб.) (Участие киевского, 1915: 730-731).

В обителі Михайлівського монастиря було облаштовано шпиталь з повним утриманням на 50 осіб. Монастир теж надавав приміщення для поранених воїнів, в яких перебувало до 500 осіб. Як і Києво-Печерська лавра, частину військових монастир утримував за свій кошт, а решті надавав приміщення, догляд, опалення, освітлення, воду тощо. На утримання лазарету братія монастиря відраховувала із кухликових зборів настоятеля, ієромонахів та ієродияконів по 10%, а із прибутків монахів по 5%. Монастир за свій кошт забезпечував ліками деякі з госпіталів. На початку війни було витрачено близько 1 тис. руб. на придбання необхідного устаткування. За можливості військові також забезпечувалися релігійною літературою (Участие киевского, 1914: 880; Участие киевского, 1915: 731).

Лікувальні установи створювалися і в інших монастирях м. Києва. Так, Києво-Братський монастир разом з духовною академією облаштував шпиталь з повним утриманням на 11 осіб. Лазарети для одужуючих військових було облаштовано у Видубицькому (на 20 осіб), Свято-Троїцькому (на 50 осіб) та Свято-Микільському Пустинному (на 20 осіб) монастирях. Останній також безкоштовно надавав приміщення для Лазарету імені вчителів і законовчителів церковно-парафіяльних шкіл Київської єпархії. У Покровському жіночому монастирі під шпиталь було виділено всі приміщення до війни безкоштовної лікарні (Участие киевского, 1914: 880; Участие киевского, 1915: 732).

Монастирі єпархії за межами Києва, не маючи лікувальних установ, здійснювали пожертви на їх утримання. Так, в січні 1915 р., вони передали для

забезпечення шпиталів 97 руб. 29 коп., в лютому – 50 руб. 45 коп., в березні – 107 руб. 10 коп. Також допомагали сім'ям мобілізованих, надаючи зерно, борошно та інші продукти. До свята Великодня ці монастирі надсилали на фронт подарунки для військових (Участие киевского, 1915: 733).

18 серпня 1914 р. під керівництвом митрополита Флавіана (Городецького) та в присутності всіх вікаріїв відбулося зібрання духовенства і старост церков м. Києва. Було прийнято рішення про облаштування та утримання на весь період воєнного часу шпиталю на 50 осіб за рахунок храмів, духовенства і церковних старост. Митрополит пожертвував 1 тис. руб. та виділив для цієї потреби верхній поверх Києво-Софійського митрополичого дому. На початку війни митрополит також передав 1 тис. руб. на Київську організацію Червоного Хреста. За серпень 1914 р. одноразові внески від церков, духовенства та церковних старост на облаштування і утримання шпиталю для поранених воїнів склали 7751 руб. 90 коп. (враховуючи 1 тис. руб., яку передав митрополит). Крім того, було прийнято рішення про щомісячні відрахування 5% від прибутків храмів та 2% від доходів кліриків на утримання Лазарету імені церков і духовенства м. Києва і Київської єпархії (Участие киевского, 1914: 880-881; Единовременные взносы, 1914: 599-604). Так, за вересень 1914 р. пожертвування на утримання лазарету склали 17473 руб. 4 коп. (В сентябре, 1914: 641-645; Продолжение списка, 1914: 667-670).

Окрім визначених відрахувань духовенство здійснювало ще й одноразові пожертви. Так, 11 вересня 1914 р. в с. Калигірка Звенигородського повіту під головуванням благочинного священика П. Фомицького відбулося зібрання духовенства 7 округу повіту. Крім 5% збору з прибутків церков і 2% з утримання духовенства на потреби лазарету було проведено одноразовий збір для облаштування нових ліжок для поранених (Из епархиальной хроники, 1914b: 944).

9 вересня 1914 р. відбулося освячення митрополитом Флавіаном лазарету, відкритого на кошти духовенства і церков Київської єпархії. Шпиталь налічував 50 ліжок, проте згодом був розширений до 100 місць. Обов'язки сестер і братів милосердя виконували монахині і послушниці, ченці і послушники деяких київських монастирів, а також запрошені сестри милосердя із Червоного Хреста. Обов'язки завідувача лазарету виконував лікар М. Радецький. Військові, які перебували на лікуванні могли відвідувати служби при церкві митрополичого дому, що знаходилася поряд (Из епархиальной хроники, 1914a: 914-915).

Вже о 10 годині 16 вересня 1914 р. до Лазарету імені церков і духовенства м. Києва і Київської єпархії прибуло перших 12 поранених військових у важкому стані (Из епархиальной хроники, 1914b: 933). В середині листопада 1914 р. в лазареті перебувало 54 особи, з яких 50 прибули 14 листопада (Из епархиальной хроники, 1914g: 1149-1150), у середині вересня 1915 р. – 62 поранених і один хворий захисник. З 16 вересня 1914 р. до 16 вересня 1915 р. в лазареті лікувалися 1042 особи – 944 поранених і 98 хворих військових (Журнал заседаний XXXI, 1916: 105), на початку жовтня 1916 р. – до 20 осіб (Журналы заседаний XXXIIa, 1917: 92). Станом на серпень 1916 р. на

утримання Лазарету імені церков і духовенства щомісячно потрібно було в середньому 1 тис. руб. (Журнали засіданий ХХХІІв, 1917: 119).

14 квітня 1916 р. на пастирському зібранні духовенства м. Києва і повітових протоієреїв за пропозицією єпископа Чигиринського Никодима, ухвалено рішення про прийняття шпиталю парафіяльного братства м. Олександрівки Чигиринського повіту на 60 ліжок на утримання Лазарету імені церков і духовенства м. Києва і Київської єпархії у зв'язку з достатністю коштів із відсоткових надходжень. Це рішення було затверджене митрополитом (Дополнительные вопросы, 1916: 20; Разные известия, 1916: 180-181).

9 вересня 1916 р. з нагоди дворіччя Лазарету імені церков і духовенства м. Києва і Київської єпархії в присутності митрополита Володимира (Богоявленського) було проведено молебень-подяку. Керівник єпархії зустрівся з воїнами, обійшовши палати. За два роки існування лазарету медичні послуги тут отримали 2074 особи «нижчих військових чинів» – 1956 поранених і 118 хворих. В середньому утримання та надання медичної допомоги одному військовому в шпиталі обходилося у 2 руб. 16 коп. на день. Крім простих хірургічних втручань за цей час також було проведено 285 складних операцій, з яких лише 2,1% (6 осіб) завершилося летально, що свідчить про високу кваліфікацію персоналу (Из епархиальной хроники, 1916: 824-825; Журнали засіданий ХХХІІа, 1917: 97).

Згідно фінансового звіту лазарету за два роки (з моменту відкриття і до 1 вересня 1916 р.) надходження складали 205 255 руб. 27 коп. готівкою і 45 200 руб. білетами. Витрачено за цей час 137 158 руб. 20 коп.: утримання лікарів та працівників – 25 600 руб.; облаштування лазарету і утримання поранених – 50 935 руб. 33 коп.; купівля облігацій 5,5% державної короткострокової позики – 43 122 руб. 87 коп.; утримання біженців духовного звання – 10 000 руб.; утримання шпиталю в м. Олександрівці – 7500 руб. Станом на 1 вересня 1916 р. залишилося 68 097 руб. 7 коп. готівкою і 42 500 руб. білетами. За рішенням єпархіального з'їзду 1915 р. із залишку коштів мало бути виділено 25 тис. руб. на будівництво притулку в Межигірському монастирі для дітей загиблих та важкопоранених воїнів (Дополнительные вопросы, 1916: 19-20).

6 жовтня 1914 р. в с. Маньківка Уманського повіту відбулося урочисте відкриття Лазарету північної частини Уманського повіту на 25 ліжок, але передбачалося розширення до 50 місць. Шпиталь, що знаходився у новому приміщенні двокласної церковно-парафіяльної школи, був створений з ініціативи мирового посередника М. Вишинського за допомогою духовенства та членів місцевого Свято-Володимирського братства. На момент відкриття шпиталю було зібрано близько 1000 руб. пожертв і значну кількість продуктів та речей для поранених й облаштування лікувального закладу. Після освячення лазарету та молебню відбулися вибори голови і членів правління, секретаря, скарбника, членів ревізійного комітету, смотрителя шпиталю. Також обговорювалися питання його утримання та діяльності. Наприкінці засідання було проведено збір пожертв, в результаті якого зібрано близько 200 руб., з

яких 100 руб. пожертвував землевласник та орендатор с. Поташ Г. Древановський (Из епархиальной хроники, 1914f: 1082-1083).

10 жовтня 1914 р. Київське Свято-Володимирське братство відкрило першу частину свого шпиталю на 25 ліжок в будинку купця М. Горелова по вул. Великій Васильківській, 26 (Из епархиальной хроники, 1914d: 1034-1035).

Лікувальні установи організовувалися і в закладах духовної освіти. Так, у приміщенні Київської духовної семінарії функціонував шпиталь, який був відкритий Союзом міст. 17 жовтня 1914 р. на XXX Київському епархіальному з'їзді депутатів духовенства було прийнято рішення про переведення семінаристів до Першого жіночого духовного училища (Журнал засідань XXX, 1914: 35-36; Объявления, 1914: 767), а вже 12 жовтня 1914 р. відбулося освячення Лазарету імені Союзу міст (Из епархиальной хроники, 1914d: 1034).

З 15 жовтня 1914 р. почав роботу Шпиталь імені учителів церковно-парафіяльних шкіл, що знаходився в приміщенні київського Свято-Микільського Пустинного монастиря і утримувався на кошти учителів церковно-парафіяльних шкіл, шляхом відрахування 2% від їх платні. Лазарет на 20 ліжок розміщувався у 4 кімнатах. Обов'язки сестер милосердя на постійній основі виконували шість монахинь і послушниць монастирів. Лікарський персонал очолював лікар Г. Беляєв (Из епархиальной хроники, 1914e: 1061).

Невеликі лікувальні установи створювалися й на кошти місцевих братств та вірян. Наприклад, з ініціативи Тростянецького Св. Космо-Даміанівського братства (Канівський повіт) у жовтні 1914 р. почав функціонувати патронат-госпіталь на чотири ліжко-місця (От Киевской, 1914: 665).

У епархіальному часописі за 20-27 грудня 1915 р. підсумовувалися результати благодійницької діяльності Православної церкви за перший рік війни. Вагомим був внесок духовенства у створення лікувальних установ. Зазначалося, що Київська єпархія за власний кошт утримувала дев'ять шпиталів на 448 ліжко-місць та безкоштовно надавала приміщення, які до війни приносили їй значний прибуток, для понад 8 тис. осіб. Так, велика лікувальна установа була створена за рахунок відрахувань з прибутків церков та духовенства єпархії. Монастирі мали чотири шпиталі на 250 осіб, Свято-Володимирське братство – два лазарети на 70 осіб, церковно-парафіяльні школи – один на 22 особи, духовні заклади освіти – один на шість осіб. Сукупні пожертви за перший рік війни (в тому числі речами) від Київської єпархії оцінювалися в 403 585 руб. 45 коп. Найбільшу частину складало відрахування на шпиталі – 187 604 руб. 19 коп. (від монастирів – 48 038 руб. 32 коп., церков і духовенства – 68 525 руб. 72 коп., духовних закладів освіти – 6140 руб., церковно-парафіяльних шкіл – 5074 руб. 64 коп., вірян – 3464 руб., Свято-Володимирського братства – 22 752 руб. 73 коп.). Пожертви речами оцінювалися на 3791 руб. 13 коп. (Жертва, 1915: 1212-1213).

Варто відзначити подвижницьку роботу послушниць і монахинь, які брали активну участь у медико-санітарній роботі. Вони доглядали за солдатами, стаючи медсестрами чи санітарками, шили білизну. У вересні 1914 р. Св. Синод видав розпорядження про залучення монахів і послушників для допомоги пораненим воїнам. Єпархіальним керівництвам рекомендувалося пропонувати

чоловікам виконувати функції братів милосердя за місцем проживання, при перевезенні поранених від залізничних станцій до шпиталів тощо. Бажаючі мали з'являтися до місцевих відділів Товариства Червоного Хреста (Определения, 1914с: 594).

Духовенство залучалося до задоволення духовних потреб військових, які перебували на лікуванні, ставало їх моральною підтримкою. За пропозицією митрополита, 20 серпня 1914 р. Київський єпархіальний місіонерський з'їзд наголошував на потребі частішого відвідування шпиталів Києва вікаріями для «втіхи своїм архіпастирським словом» та передання воїнам натільних хрестиків, Євангелій, псалтирів та іншої релігійної літератури (Участие киевского, 1914: 881). У жовтні 1914 р. було прийнято рішення про залучення кліриків Києва до пастирської роботи в лазаретах міста, яких нараховувалося більше 80. Було сформовано перелік шпиталів та відповідальних за них священників. Також було прийнято рішення про поширення серед бійців духовної літератури (Распоряжения, 1914: 653; Журнал заседаний священнослужителей, 1914: 653-656; Ведомость, 1914: 657-663).

27 вересня 1914 р. митрополит Київський і Галицький Флавіан відвідав Лазарет імені церков і духовенства м. Києва і Київської єпархії. Архієрей спілкувався з пораненими, благословляв їх, оглянув лазарет та ще одне вільне приміщення в будівлі, де ближчим часом мали облаштувати 50 ліжко-місць (Из єпархиальной хроніки, 1914с: 985-986). 18 листопада 1914 р. цей лазарет відвідав єпископ Канівський Василій (Из єпархиальной хроніки, 1914g: 1149-1150). 29 жовтня 1914 р. ректор Київської духовної академії відвідав лазарет Хрестовоздвиженської церкви у Києві, облаштований на 39 осіб, в якому перебувало 28 поранених (Из єпархиальной хроніки, 1914h: 1177). Під час цих візитів владики відвідували поранених, благословляючи воїнів, дарували освячені натільні хрестики та релігійну літературу.

Також Св. Синод зобов'язував православне духовенство надавати допомогу пораненим воїнам під час їх перевезення з фронту до шпиталів. Священнослужителі, які мешкали поблизу станцій, мали під час зупинки потяга обходити вагони для духовної втіхи, сповідувати та причащати важкопоранених бійців, роздавати іконки, Євангелії, книги та брошури, також віддавати білизну, продукти, які передавали віряни та клірики, віддалених від залізничних станцій парафій (Определения, 1914b: 573-575).

Духовенство намагалося підтримувати поранених військових, урізноманітнюючи їх перебування в лікувальних установах. Так, 26 грудня 1914 р. у Києво-Печерській лаврі відбувся концерт в приміщенні для одужуючих воїнів. 27 грудня був проведений концерт хору С. Калишевського в Лазареті імені церков і духовенства м. Києва і Київської єпархії. 28 грудня 1914 р. у лаврському шпиталі також відбувся концерт для важкопоранених військових. Митрополичий хор виконував духовні пісні, колядки і кантату «Війна 1914 р.» під керівництвом автора, композитора о. Іадора. А 29 грудня в цьому лазареті поставили ялинку і роздали подарунки воїнам (Из єпархиальной хроніки, 1915a: 19-20; Из єпархиальной хроніки, 1915b: 36). У Михайлівському монастирі напередодні недільних і святкових днів в

приміщеннях, де воїни знаходилися на лікуванні відбувалися всенічні бдіння, а в самі свята і недільні дні – обідниці. Влаштувалися для солдатів й спектаклі (Участье киевского, 1915: 731-732).

Висновки. Отже, Православна церква брала активну участь у вирішенні нагальних проблем, породжених Першою світовою війною. Одним із першочергових завдань благодійницької діяльності духовенства було створення та забезпечення лікувальних установ для фронтовиків. Православна церква організовувала збори коштів, виділяла приміщення для шпиталів та лазаретів, утримувала їх. Активну участь у організації надання медичної допомоги брали монастирі м. Києва, де на початку війни були створені перші шпиталі. Велика лікувальна установа була створена за рахунок відрахувань з прибутків церков та духовенства єпархії. На особливу увагу заслуговує робота послушниць і монахинь, які виконували обов'язки сестер милосердя. Священнослужителі виступали моральною підтримкою та надавали духовну опіку воїнам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Берестень, Мороз, 2019 – Берестень Ю. В., Мороз В. І. Благодійницька діяльність православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.) // *Проблеми політичної історії України*. 2019. Вип. 14. С. 117-138.
- В сентябре, 1914 – В сентябре поступило на содержание лазарета церквей и духовенства г. Киева и Киевской епархии для раненых воинов // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 44. С. 641-645.
- Ведомость, 1914 – Ведомость начальника Киевского тылового эвакуационного пункта по г. Киеву // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 657-663.
- Дополнительные вопросы, 1916 – Дополнительные вопросы по программе занятий предстоящего епархиального съезда // *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 40. С. 1-25.
- Единовременные взносы, 1914 – Единовременные взносы за август м. с. г. от церквей, духовенства и церк. старост на оборудование и содержание лазарета для раненых воинов // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 40. С. 599-604.
- Жертва, 1915 – Жертва Киевской епархии на алтарь отечества за год войны // *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 51-52. С. 1211-1214.
- Журнал заседаний священнослужителей, 1914 – Журнал заседаний священнослужителей г. Киева в зале Православного религиозно-просветительного общества 6-го октября 1914 года под председательством преосвященного епископа Никодима // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 653-656.
- Журнал заседаний XXX, 1914 – Журнал заседаний XXX Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 13-24 октября 1914 года // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 47. С. 17-40.
- Журнал заседаний XXXI, 1916 – Журнал заседаний XXXI Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 23 сентября по 6 октября 1915 года // *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 4. С. 97-112.
- Журналы заседаний XXXIIa, 1917 – Журналы заседаний XXXII Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 3 октября по 19 октября 1916 года // *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 2. С. 89-104.
- Журналы заседаний XXXIIb, 1917 – Журналы заседаний XXXII Киевского епархиального съезда депутатов духовенства с 3 октября по 19 октября 1916 года // *Киевские епархиальные ведомости*. 1917. № 3. С. 105-120.
- Из епархиальной хроники, 1914a – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 37. С. 913-920.
- Из епархиальной хроники, 1914b – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 38. С. 933-944.
- Из епархиальной хроники, 1914c – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 40. С. 983-992.
- Из епархиальной хроники, 1914d – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 42. С. 1032-1039.
- Из епархиальной хроники, 1914e – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 43. С. 1057-063.
- Из епархиальной хроники, 1914f – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 44. С. 1077-1085.
- Из епархиальной хроники, 1914g – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 47. С. 1148-1153.

- Из епархиальной хроники, 1914h – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 48. С. 1175-1178.
- Из епархиальной хроники, 1915a – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 1. С. 14-20.
- Из епархиальной хроники, 1915b – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 2. С. 35-39.
- Из епархиальной хроники, 1916 – Из епархиальной хроники // *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 38. С. 823-827.
- Кравець, 2017 – Кравець А. Сестри милосердя в період Першої світової війни // *Літопис Волині*. 2017. Вип. 17. С. 49-52.
- Объявления, 1914 – Объявления // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 51-52. С. 766–68.
- Определения, 1914a – Определения Святейшего Синода // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 37. С. 565-567.
- Определения, 1914b – Определения Святейшего Синода // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 38. С. 573-576.
- Определения, 1914c – Определения Святейшего Синода // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 40. С. 593-594.
- От Киевской, 1914 – От Киевской духовной консистории // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 664-665.
- Продолжение списка, 1914 – Продолжение списка единовременных пожертвований, 2% и 5% отчислений духовенства и церквей на лазарет их имени, поступивших до 1 октября сего 1914 года // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 667-670.
- Разные известия, 1916 – Разные известия и заметки // *Киевские епархиальные ведомости*. 1916. № 17. С. 180–181.
- Распоряжения, 1914 – Распоряжения епархиального начальства // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 45. С. 653.
- Степаненко, 2004 – Степаненко Г. В. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.) // *Український історичний журнал*. 2004. № 5. С. 45-65.
- Степаненко, 2014 – Степаненко Г. Соціальне служіння православного духовенства українських єпархій // *Велика війна 1914-1918 рр. і Україна* : у 2 кн. Книга 1. Історичні нариси. Київ : ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. С. 562-572.
- Участие киевского, 1914 – Участие киевского православного духовенства в жертвах на нужды военного времени // *Киевские епархиальные ведомости*. 1914. № 36. С. 877-883.
- Участие киевского, 1915 – Участие киевского духовенства в оказании помощи нашим воинам // *Киевские епархиальные ведомости*. 1915. № 31. С. 729-733.

REFERENCES

- Beresten, Moroz, 2019 – Beresten Yu. V., Moroz V. I. Blahodiinytska diialnist pravoslavnoho dukhovenstva Katerynoslavskoi yeparkhii na pochatku Pershoi svitovoi viiny (1914-1915 rr.) [Charitable activities of the Orthodox clergy of the Katerynoslav diocese at the beginning of the First World War (1914-1915)] // *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. 2019. Vyp. 14. S. 117–138 [in Ukrainian].
- V sentyabre, 1914 – V sentyabre postupilo na sodержanie lazareta tserkvei i dukhovenstva g. Kieva i Kievskoi yeparkhii dlya ranenikh voynov [In September, the funds were received for the maintenance of the infirmary of the churches and clergy of Kiev and Kiev diocese for wounded soldiers] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 44. S. 641–645 [in Russian].
- Vedomost, 1914 – Vedomost nachalnika Kievskogo tilovogo evakuatsionnogo punkta po g. Kievu [Report of the head of the Kiev rear evacuation point in the city of Kiev] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 657–663 [in Russian].
- Dopolnitelnie voprosi, 1916 – Dopolnitelnie voprosi po programme zanyatii predstoyashchego yeparkhialnogo sezda [Additional questions regarding the program of activities of the upcoming diocesan congress] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 40. S. 1–25 [in Russian].
- Yedinovremennye vznosi, 1914 – Yedinovremennye vznosi za avgust m. s. g. ot tserkvei, dukhovenstva i tserk. starost na oborudovanie i sodержanie lazareta dlya ranenikh voynov [One-time contributions for August of this year from churches, clergy and church wardens for the equipment and maintenance of the infirmary for wounded soldiers] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 40. S. 599–604 [in Russian].
- Zhertva, 1915 – Zhertva Kievskoi yeparkhii na altar otechestva za god voyni [The sacrifice of the Kiev diocese on the altar of the homeland during the year of war] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 51-52. S. 1211–1214 [in Russian].
- Zhurnal zasedanii svyashchennosluzhitelei, 1914 – Zhurnal zasedanii svyashchennosluzhitelei g. Kieva v zale Pravoslavnoho religiozno-prosvetitelnogo obshchestva 6-go oktyabrya 1914 goda pod predsedatelstvom preosvyashchennogo yepiskopa Nikodima [Journal of meetings of the Kiev clergy in the hall of the Orthodox Religious

- and Educational Society on October 6, 1914 under the chairmanship of His Grace Bishop Nicodemus] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 653–656 [in Russian].
- Zhurnal zasedanii XXX, 1914 – Zhurnal zasedanii XXX Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 13-24 oktyabrya 1914 goda [Journal of meetings of the XXX Kiev diocesan congress of clergy deputies from October 13 to 24, 1914] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 47. S. 17–40 [in Russian].
- Zhurnal zasedanii XXXI, 1916 – Zhurnal zasedanii XXXI Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 23 sentyabrya po 6 oktyabrya 1915 goda [Journal of meetings of the XXXI Kiev diocesan congress of clergy deputies from September 23 to October 6, 1915] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 4. S. 97–112 [in Russian].
- Zhurnali zasedanii XXXIIa, 1917 – Zhurnali zasedanii XXXII Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 3 oktyabrya po 19 oktyabrya 1916 goda [Journals of meetings of the XXXII Kiev diocesan congress of clergy deputies from October 3 to 19, 1916] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 2. S. 89–104. [in Russian].
- Zhurnali zasedanii XXXIIb, 1917 – Zhurnali zasedanii XXXII Kievskogo yeparkhialnogo sezda deputatov dukhovenstva s 3 oktyabrya po 19 oktyabrya 1916 goda [Journals of meetings of the XXXII Kiev diocesan congress of clergy deputies from October 3 to 19, 1916] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1917. № 3. S. 105–120. [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914a – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 37. S. 913–920 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914b – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 38. S. 933–944 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914c – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 40. S. 983–992 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914d – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 42. S. 1032–1039 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914e – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 43. S. 1057–1063 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914f – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 44. S. 1077–1085 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914g – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 47. S. 1148–1153 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1914h – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 48. S. 1175–1178 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1915a – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 1. S. 14–20 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1915b – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 2. S. 35–39 [in Russian].
- Iz yeparkhialnoi khroniki, 1916 – Iz yeparkhialnoi khroniki [From the Diocesan Chronicle] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 38. S. 823–827 [in Russian].
- Kravets, 2017 – Kravets A. Sestry myloserdia v period Pershoi svitovoi viiny [Sisters of Mercy during the First World War] // *Litopys Volyni*. 2017. Vyp. 17. S. 49–52. [in Ukrainian].
- Obyavleniya, 1914 – Obyavleniya [Announcements] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 51-52. S. 766–768. [in Russian].
- Opredeleniya, 1914a – Opredeleniya Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 37. S. 565–567 [in Russian].
- Opredeleniya, 1914b – Opredeleniya Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 38. S. 573–576 [in Russian].
- Opredeleniya, 1914c – Opredeleniya Svyateishego Sinoda [The Decrees of the Holy Synod] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 40. S. 593–594 [in Russian].
- Ot Kievskoi, 1914 – Ot Kievskoi dukhovnoi konsistorii [From the Kiev Spiritual Consistory] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 664–665 in Russian].
- Prodolzhenie spiska, 1914 – Prodolzhenie spiska yedinovremennikh pozhertvovaniy, 2% i 5% otchislenii dukhovenstva i tserkvei na lazaret ikh imeni, postupivshikh do 1 oktyabrya sego 1914 goda [Continuation of the list of one-time donations, 2% and 5% contributions of the clergy and churches for their named infirmary, received by October 1, 1914] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 667–670 [in Russian].
- Raznie izvestiya, 1916 – Raznie izvestiya i zametki [Miscellaneous news and notes] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1916. № 17. S. 180–181 [in Russian].
- Rasporyazheniya, 1914 – Rasporyazheniya yeparkhialnogo nachalstva [Orders of the diocesan authorities] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 45. S. 653. [in Russian].
- Stepanenko, 2004 – Stepanenko H. V. Pravoslavne parafialne dukhovenstvo na ukrainskykh zemliakh Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny (1914 – liutyi 1917 rr.) [The Orthodox parish clergy in the Ukrainian lands of the Russian Empire during the First World War (1914 – February 1917)] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2004. № 5. S. 45–65 [in Ukrainian].
- Stepanenko, 2014 – Stepanenko H. Sotsialne sluzhinnia pravoslavnoho dukhovenstva ukrainskykh yeparkhii [Social service of the Orthodox clergy of Ukrainian dioceses] // *Velyka viina 1914-1918 rr. i Ukraina : u 2 kn. Knyha 1. Istorychni narysy*. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo “KLIO”», 2014. S. 562–572 [in Ukrainian].

Uchastie kievskogo, 1914 – Uchastie kievskogo pravoslavnogo dukhovenstva v zhertvakh na nuzhdi voennogo vremeni [The participation of the Kiev Orthodox clergy in sacrifices for wartime needs] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1914. № 36. S. 877–883 [in Russian].

Uchastie kievskogo, 1915 – Uchastie kievskogo dukhovenstva v okazanii pomoshchi nashim voenam The participation of the Kiev clergy in helping our soldiers] // *Kievskie yeparkhialnie vedomosti*. 1915. № 31. S. 729–733 [in Russian].